

בגין שירות במילואים. לפיכך חייבים אנו למסור מכותנו לסייע להם בכל סיוע אפשרי "בחומר וברוח, בעצה טובה ובהרבה עידוד". מכאן אנו למדים על עירנותו המתמדת למצבם האישי והמשפחתי של תלמידיו. הירשברג המנחה היה משתתף בכל לבו בשמחותיהם האישיות המשפחתיות ונצטער בצערם.

קשה לתאר כמה עמל בהכנת שיעוריו. כל נושא ונושא שעליו עמד להרצות בפני התלמידים, אם היה זה שיעור או תרגיל, ואין צורך לומר סמינר, היה עמל עליו שעות רבות. ויש לזכור כי בנושאים אלה כבר דן פעמים הרבה בעל-פה ובכתב. ומרגלא בפומיה "קשה האחריות שמוטלת על המורה". עקרון זה היגה אותו בכל שנות ההוראה ובהדרכת תלמידי-מחקר. ומי שלא ראה אותו רכון על עבודה סמינריונית של תלמיד, ואין צריך לומר עבודת-גמר או דוקטוראט, לא ראה מימיו מסירות ואחריות של מורה אל תלמידיו. סבלנותו לכל תלמיד ותלמיד קשה לתאר בכילים. ואף לתלמיד "שאינו יודע לשאול" ניסה לפתוח לו. באחת, פרופסור הירשברג ז"ל נהג ביחסו לתלמידיו בשיטת הלל הוקן. כל ימי שבתו בארץ-ישראל היה מקרב את הבריות לתורה. "שעות קבלה" לא ידע. לעולם היה ביתו פתוח לרווחה לכל כואל ודורש. ואת מבקרי-תלמידיו היה מקבל בסבר פנים יפות, ובלב גדיב העניק להם עצה והדרכה מאוצר ידיעותיו המקיפות. ואכן ראה שכן בעמלו. הוא העמיד תלמידים הרבה. מהם שמכנהים היום כמורים לתולדות עם ישראל באוניברסיטת בר-אילן, ואחרים הם מורים בבתי-ספר תיכוניים ועל-תיכוניים במדינת ישראל ובחוצה-לארץ כשליחים-מורים. רוחו הטובה ביחסו לתלמידיו השפיעה גם על יחסו עם המורים במחלקה, כך שאישיותו הקורנת השרתה רוח טובה על העבודה במחלקתנו.

תרומה חשובה של הירשברג לקידום המחקר של מוריי-המחלקה ותלמידיה הייתה בהקמת כמה ספרותיות קבועה, השנתון למדעי-היהדות הרוח. הוא ערך את עשרת הכרכים הראשונים של שנתון בר-אילן בשנים תשכ"ג-תשל"ב. נפל בחלקי להיות שותף עמו בעריכת תשעה מעשרת הכרכים שערך. רשאי ונאמן אני להעיד על מסירותו של הירשברג המנחה בעריכת השנתונים הללו. בצניעות רבה ובהמעט המאמצים שהיו כרוכים במימושו של מפעל זה נהג שעה שכתב בהקדמה לשנתון כרך ט' את הדברים הבאים: "בהקשר לסיום הסדרת רואה עורכו של ספר 'בר-אילן' מראשיתו, הובה להזכיר את הקשיים שהיה עלינו להתגבר עליהם כשגשגנו להוצאת פרסומים אלה, שיוזמם היה חברנו פ' ארצי. גם עריכתם הכללית של שני הקצצים המופיעים עתה לא היתה מלאכה קלה — ללא מנגנון כלשהו וללא עזרה טכנית קבועה וכו'".

כאמור, גילה כאן פרופ' הירשברג בדבריו הקצרים פחות מטפח מן הקשיים שהיו כרוכים בהוצאתם של הספרים הללו לאור. ואסתפק בציון העובדה כי לא פעם אחת בלבד שילם הוא מכספו שלו בעבור הגייר לשם החשת הדפסתו של השנתון. עד שהגוברות תוכל לפרוע לו את החוב. כל העבודות המוטלות על המביא לבית-הדפוס וכן עבודות מוכירות היו מוטלות על כתפיו של פרופסור הירשברג. והוא נשא

תרומתו של פרופסור חיים זאב הירשברג ז"ל ללימודי תולדות עמנו באוניברסיטת בר אילן

מאת

משה בר

פרופסור חיים זאב הירשברג ז"ל זכה "לשני סולחנות". הוא היה רב נדיב ומורחן, שסלל נתיבות בשדות מחקר הדסים בתולדות עם-ישראל. ספרי ומסות ומחקריו הרבים על תולדותיהם של היהודים ויעירותיהם הספרותיות בשני ערב, בצפון-אפריקה ובארץ-ישראל הם תרומה גדולה וחשובה להיסטוריוגרפיה של עמנו בדורות האחרונים. הערכת מפעלו המדעי עוד תיכתב.

זכות גדולה נפלה בחלקנו בהגנת תחריט שעה שפרופסור הירשברג ז"ל נהרג להורות באורח קבוע במחלקה לתולדות עם ישראל באוניברסיטה שלנו. מחקר המחלקה, שהיו צעירים ובראשית דרכם המדעית, זכו לידיד טוב ולרע נאמן, והחיינו דינו וכו למורה מעולה. שהתייחס אליהם כאב בסור הדואג.

מסירותו לתלמידיו היו לה כמה פנים. בשנים הראשונות היה שופט טהור בקאמפוס עמוס ספרים. היו אלה ספרים מספרייתו הפרטית אף הוא היה מנחה רגליו ושואל ספרים מספריות ציבוריות ופרטיות, והכל למען יקראו בם הלומד וילמדו. שכן בימים ההם היו ספרים מוצעים ביחס לצרכים הגדלים והעלבים נשפית האוניברסיטה שלנו. כמו-כן היה מקדיש שעות רבות ומדריך תלמידים בעם להשתמש בקאטאלוג בספרייה הלאומית והאוניברסיטאית בירושלים. הוא אף נהג ללכת עמם לארכיונים שונים בירושלים והדריכם להסתמש שימוש נכון באוצרותיהם הגנוזים. על הירשברג ניתן לומר כי היה מורה שהיה "משמש" את תלמידיו. וזו מעין זה קשה למצוא לו את רוע בין המורים שבדורנו.

לחבריו, שתמחו על הסיירת הרבה שטרם למען תלמידיו, היה משיב: ביטח אין לנו דרך אחרת להעמיד תלמידים-חוקרים לעתיד, שימשיכו במלאכתנו. ואם גם אחרי ההסבר הזה חש ששואליו אינם מבינים את דרכו המיוחדת אל תלמידיו, היה מוסיף ואומר: תלמידיו לא שפר חלקם. בית-הספר התיכון לא הכשירם כראוי ללימודים באוניברסיטה, ולאחר מכן כשעת לימודיהם האקאדמיים טרודים הם בפנינסתם ובפנינסת בני-ביתם. הוסף לכך את ההפסקות החלות בלימודיהם

במעמסה כבדה זו ללא-ליאות. והכל למען הופעת השנתונים בזמנם וכסדרם. לעיתים קרובות גודמן לנו לטווח ולטאול עצמנו לשיסמה כל הסורה הזה. תשובתו העיקרית של הירשברג המנוח היתה הדוממעות: כדי לאפשר לתלמידיו הבוגרים ולמורינו הצעירים לבטא את עצמם בכתב לדעתו, זו הדרך הנאותה לעודד ולקדם חוקרים צעירים.

גישתו זו גרמה ויכוחים חוזרים ונשנים בין העורכים בדבר קבלת מאמרים לשם פירסומם. שכן הירשברג המנוח, נאמן לגישתו, החליט לקבל מאמרים שאולי לא תמיד היו ראויים לפרסום בעיני סותפו לעריכה. אף כאן אנו מכירים בהירשברג ז"ל את המורה, שעשה לעתים מעבר ליכולתו לשם קידומם של תלמידים במחלקתו. על תפיסתו שלו עצמו בסוגיה זו ניתן לעמוד מן ההקדמות שכתב להנתן כרך ו (תשכ"ח), ולכרכים ז-ח (תש"ל).

תרומה אחרת ורבת חשיבות ללימודי תולדות עמנו היתה אהבה הגדולה של הירשברג ליהודי ארצות האיסלאם ולחקר תרבותם. אף בתחום זה הוא הדביק את תלמידיו והספיע עליהם השפעה מבורכת ופורית. להכלית זו הקים בשנת תשכ"ה את המכון לחקר תולדות היהודים במזרח, בו ביקש בכל לבו להכשיר חוקרים צעירים מתלמידי מחלקתו בתחום מונח זה של ההיסטוריוגרפיה היהודית על מגמות המחקר במכון זה ימצא הקורא את הרצאתו הפרוגרמטית המפורסמת בשנתו בריאלן כרכים ז-ח (תש"ל) בעמודים 420-430. דבריו אלה, והספרים והתזכורות שיצאו לאור מטעם המכון ובעריכתו אחרי שנת תש"ל, השפעתם הרגה בתנאי האוניברסיטה. הם עוררו חוקרים צעירים מחוצה-לה להמסר להקידת תולדת היהודים במזרח המוסלמי ותרבותם.

פרופסור הירשברג אף השכיל לשתף פעולה עם מומחים בתחוםם בפרסומים של מקורות ומחקרים. בסדרה זו ראו אור ספרו של ר' סעדיה שוראקי, מונה כספה בשנת תשל"ג, ערך והקדים מבוא פרופ' גד בן-עמי צרפתי; קיצור עברי של ספר יצירה לרבי יהודה בן נסים אבן מלכה, ערך והקדים מבוא פרופ' יהודה אריה ודא תשל"ד. שני הספרים חשובים ומאלפים. הראשון עוסק בהוראת החשבון ונתחבר בשנת 1691, והשני עניינו בפילוסופיה ובקבלה, ונתחבר על ידי חכם יהודי נוצר במחשבתו המקורית, שחי ככל הנראה במאה ה"ד בפאס. מי יתן ותלכדיו כל פרופסור הירשברג ימשיכו בהוצאת ספרים בסדרה זו, כדי שנכיר את יצירתם של החכמים, שיצרו בארצות האיסלאם ויצירותיהם גנוזות בכתבי-יד.

עוד עלינו להזכיר את פעלו המקיף בחקר תולדותיה של ארץ-ישראל ותולדות הישוב קודם לעליית הביל"ויים. כדי לקדם את המחקר בתחום זה, השקיע המנוח מאמצים רבים להקמת "מכון ריבלין לחקר תולדות הישוב בארץ-ישראל באוניברסיטת בריאלין". וכך הגדיר את תפקודי המכון בהקדמתו לספר הראשון בהוצאת המכון, "יד יוסף יצחק ריבלין", תשכ"ד: "לעודד חוקרים שיעמיקו חקר בתחום הזמן למן חידוש עליות החסידים והפרושים, המוגרבים והתימנים, ועד לימי העלייה הראשונה ויהשניה, ולהכשיר צעירים להמשיך בחקר תקופה זו. בכך יתמלא

ההסרון בחקר תולדות עמנו במולדתו. היה במעשה זה מסוים תרומה חשובה גם לאוניברסיטה עצמה, תרומה שחרגה הרבה מעבר לתחומיה. הוא זכה ובעריכתו יצאו לאור במסגרת "פרסומי מכון ריבלין" גם הספרים הבאים: "מגילת יוסף, מבחר מאמרים ורשימות של ר' יוסף (יושע) ריבלין", תשכ"ו; "ותיקין", מחקרים בתולדות הישוב, תשל"ה. ומן הראוי להזכיר את המחברת, "נחלת שבעה בת מאה", תולדות ייסודה של נחלת שבעה — התחלת בניינה של ירושלים החדשה, תשל"א.

בכל אלו לא נסתיימה תרומתו של הירשברג המנוח ללימודי ארץ-ישראל. פעילותו הספרותית בעריכה ובפרסומים של מחקריו בתחום זה במסגרת החברה להקידת ארץ-ישראל ועתיקותיה צריכים הערכה נפרדת. ברם, העובדה שעד סמוך לפטירתו לא נתקיים טום כינוס של החברה הזאת, בלא שהירשברג נטל בו חלק פעיל, צריכה להיזכר כאן. אף בגיל הזיקנה טיפס על הרים וירד לעמקים כדי ללמוד וללמד את סוהרי הארץ ואהביה. ובכך נתן דוגמא ותיה למופת לתלמידיו, ובזכותו נתאהבו עליהם הארץ ומחקר עברה.

הזכרנו מעט מתרומותיו של פרופסור הירשברג ז"ל ללימודים בתולדות עמנו באוניברסיטת בריאלין. הבורה הדגול היה בעל נשמה גדולה ששפעה אהבה רבה וכבוד לכל אדם; כבוגר או ילד, יהודי, כוּסלמני, דרוזי או נוצרי, ומעל הכל היה אוהב את תלמידיו; כל ימיו דאג בבטירות וללא-ליאות לקדם אותם ולהנכס למחקר. בזכות אלה יזכרונו לטובה הבריו ותלמידיו הרבים. יהי זכרו ברוך לעולם הבא ולהתחיה.